

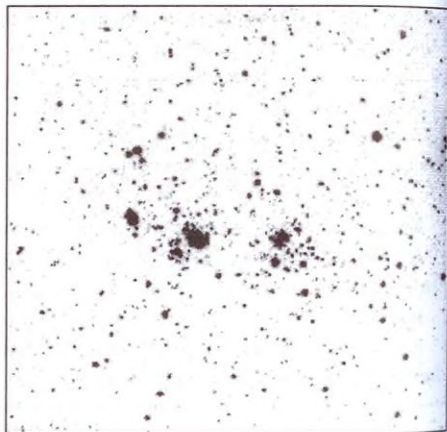
Ismerd meg az égboltot! IV.

Az őszi égbolt

Kezdjük szemlélődésünket a Cassiopeiánál! A cirkumpoláris csillagképeknél már írtunk arról, hogy a Sarkcsillag Göncölszekérrel átellenes oldalán található (Meteor 1998/5.). A Cassiopeia W betűjét nem lehet eltéveszteni. Az Andromeda-legenda hőseiről már írtunk, most az égen is megtekinthetjük őket. Cepheus, az etiópai király ma már cirkumpoláris csillagkép, akárcsak felesége, Cassiopeia. Egyes ábrázolások szerint a W alak nem más, mint a királyné trónusa. A Perseus fonalakzata az η , γ , α , δ , μ és λ Per által alkotott „horog”. A csillagkép további részét a κ , β és a ρ Per, illetve a Plejádok irányában az ϵ , a ξ és a ζ Per jelöli ki. Ókori görög ábrázolás szerint a hős lábát ez utóbbi három csillag jelenti, míg a másikat a μ és a λ Per. A híres Medúza-fő a β - ρ - π - ω aszterizmus, melyet a hátára vetett zsákban tart; görbe kardját jobb kezében szorongatja — ez a híres, pusztá szemmel ködösségnek látszó Perseus-ikerhalmaz, az égbolt egyik legszebb nyílthalmaza. A halmaz a γ Per és a δ Cas között félúton található.

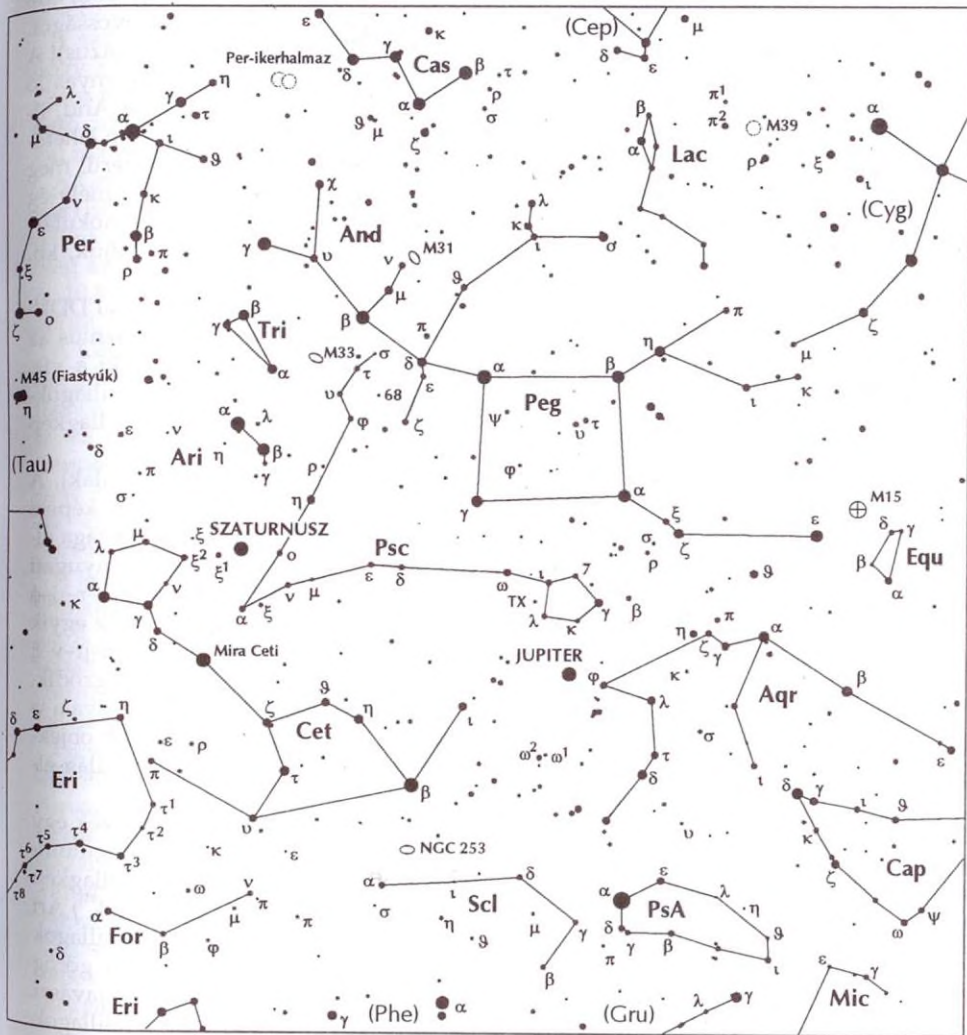
Az Ikerhalmaz mellett a Perseus két további attrakcióval szolgál. Az α és a δ Persei közötti, 4^m - 6^m -s csillagokból álló kupac, az Alfa Persei Mozgó Csoport, egy gravitációsán összetartozó nyílthalmaz, mely az α Per mellett magába foglalja a δ Per-t és talán az ϵ Per-t is. A második érdekesség az Algol, a β Persei. Az arab név jelentése: démon. Az Algol $2^m,1$ és $3^m,4$ között változik, kb. 3 napos periódussal. A fedési változócsillagok legismertebb, legfényesebb képviselője. Furcsa fényváltozása nyilvánvalóan az ókori csillagnézőknek is feltűnt, elnevezése legalábbis ezt sugallja.

Következő csillagképünk a monda „áldozati báránya”, az *Andromeda* (And, Andromeda). A konstelláció legfeltűnőbb része az α - δ - β - γ And csillagsor. (Az α And korábban δ Peg nevet viselt, és a csillagot a mai ábrázolásokon is hozzá szokás kapcsolni a Pegasushoz.) A megláncolt karokat DK-i irányban a ζ és η And, míg ÉNy-ra az 5^m -s csillagháromszög (θ , ρ , σ And), majd 10° -kal tovább haladva a κ , λ és ψ And-ból álló hármas alkotja. A csillagkép kötelezően megtekintendő látványossága az M31, az Andromeda-köd. A β - μ -v csillagsor mutatja az utat legközelebbi „igazi” csillagváros-szomszédunkhoz. Az Andromeda-ködöt tiszta, sötét égen szabad szemmel könnyedén azonosíthatjuk a v And-tól É-ra. Megnyúlt, ezüstös fényű pamacsnak látjuk, melynek összfényessége 4^m körüli. Ez a 4 magnitúdó azonban nagy égterületen oszlik el, ezért elengedhetetlen feltétel a sötét égbolt. Észrevételében segít az „elfordított látás”, vagyis ha kissé „mellé” nézünk. Az Andromeda-köd bizonyos tekintetben saját galaxisunk „tükröképe”. Tejútrendszerünk nagyjából ugyanilyen látványt nyújthat az Andromeda-köd irányából szemlélve. Hátsó

A Perseus-ikerhalmaz. Zseli József felvétele
86/620-as refraktorral készült

borítónkon bemutatunk egy kiváló amatőr felvételt róla. A kissé furcsa kép kivágásba nem fért bele a teljes galaxis, de nem is ez volt az asztrofotós Szitkay Gábor célja, hanem az, hogy a közeli kísérőgalaxisokat is sikerüljön megörökíteni (M32 és M110).

Az őszi égbolt csillagképei. A térképen bejelöltük a két fényes, szabad szemmel látható bolygó (a Jupiter és a Szaturnusz) szeptember 30-án elfoglalt égi helyzetét is

Az Andromedától D-re apró, de könnyen azonosítható derékszögű háromszöget látunk, ez a *Triangulum* (Tri, Háromszög) csillagkép. A β And és az α Tri között, utóbbihoz valamivel közelebb egy másik, bár jóval sápadtabb galaxiszomszéd érdemel említést, az M33, a Triangulum-kód. Megpillantásához sötét ég és kisebb szemüveg szükséges, de „vajt szemű” amatőrök szabad szemmel is képesek észre-

venni, ehhez azonban elengedhetetlen a nagyon-nagyon jó ég és a ködöcske helyének pontos ismerete. Az Andromeda és a Cygnus közötti senki földjét a *Lacerta* (Lac, Gyík) cikcakkja díszíti. A Tejút háttére előtt megbúvó, 4^m-5^m -s csillagokból álló csoportot nem könnyű azonosítani; a csillagkép nem ígér különösebb látványosságot.

Vegyük szemügyre most az Andromeda „folytatását”, a *Pegasust* (Peg, Pegazus)! A Pegasus „fejfelé” repül egünkön. Valljuk be, nehéz beleképzelni a szárnyas ló alakját. A csillagkép legfeltűnőbb része a „Pegasus-négyszög” melyet az α And, illetve a β , az α és a γ Peg tesz teljessé. Ez a pontosan körülhatárolt égterület jó lehetőséget nyújt az égbolt határfényességének megállapítására. A feladat egyszerű: meg kell számolni a négyszögben látható csillagokat. A csillagkép legfényesebb mély-ég objektuma az M15 jelű gömbhalmaz az ϵ Peg-től 5° -kal ÉNy-ra. Könnyű binokulárcélpont, sőt, ideális körülmények mellett pusztá szemmel is megpillanthatjuk, kb. 6^m -s, ködös csillagocskaként.

A Pegasustól D-re már az állatöv csillagai következnek. Az ϵ Peg-től 10° -kal DDK-re látható laza csillagcsoport legfényesebb tagja az α Aquarii. Ez az aszterizmus az *Aquarius* (Aqr, Vízöntő) legfontosabb részlete, a vizeskorsó. Innen ömlik ki a víz, mely a kb. 10° -kal DK-re látható, és kb. 15° -nyi égterületet lefedő 4^m-5^m -s csillagokban testesül meg. A vízöntő figurája a korszótól jobbra, a *Capricornus* csillagkép irányában áll (a Capricornusról a Meteor 7-8. számában írtunk).

Az Aquariustól K-re (egyben a Pegasustól D-re) találjuk a *Piscest* (Psc, Halak). A Pegasus-négyszögtől kb. 10° -kal D-re egy 4^m-5^m -s csillagokból álló ellipszis képezi az egyik halat. Ezt az aszterizmust Pisces-kör névvel is szokás illetni; halványága elenyészt nem nehéz azonosítani ($\gamma-0-1-\kappa-\lambda-7-19$ Psc). A Pisces-kör alkotja a nyugati halat. A másik, „északi” hal a β And alatt található; a nehezen felfedezhető $\sigma-\tau-\upsilon-\phi-68$ Psc csillagcsoport alkotja. A halak zsinigre fűzve láthatók az égbolton. Az egyik zsineg a Pisces-körtől néhány fokkal ÉK-re indul, a 30° hosszúságú ív ($\omega-\delta-\epsilon-\mu-\nu-\xi$ Psc), mely 4^m-5^m -s csillagokból áll, az α Pisciumban (Alrisha, a Csomó) végződik. Ez egyben a konstelláció legfényesebb csillaga (2^m -s). Az északi haltól kiindulva a $\psi-\chi-\phi-\upsilon-\tau-\sigma$ Psc csillagsor alkotja a másik zsinéget. A csillagkép legérdekesebb objektuma a mélyvörös színű 19 Psc, mely félszabályos változócsillag (változócsillag-elnevezése: TX Psc).

A képeletünket és szemünket egyaránt próbára tevő Pisces után következzenek egy újabb állatövi csillagkép, az *Aries* (Ari, Kos). Az Aries a Piscestől K-re, a Triangulumtól D-re található (könnyebben ráakadunk, ha az utóbbitól indulunk ki). A csillagkép legfeltűnőbb része a „pisztolszerű” alakzat, melyet az α (2^m), a β (3^m) és a γ (4^m) Ari alkot, a λ Ari a pisztoly célgömbje. Az aszterizmustól K-re látható halvány csillagok felhasználásával is nehezen képzelhető el ezen az égrészen a kos alakja. A görög eredetű csillagkép annak köszönheti nevét, hogy az ókorban ide esett a tavaszi napéjegyenlőség. A pásztorkodó görögök úgy gondolhatták, hogy ezek a csillagok épp úgy vezetik az állatövi csillagképeket, mint a kos a birkanyáját.

Az Ariestől és a Piscestől délre egy hatalmas, bár nem túl fényes csillagkép következik, az Andromeda-mondakörhöz tartozó *Cetus* (Cet), a tengeri szörny. Az állat fejét az $\alpha-\gamma-\xi^2-\mu-\lambda$ Cet ötszöge alkotja (3-4-5 magnitúdós csillagok). A régi ábrázolások szerint a κ Cet a szörny kiöltött nyelve, a ξ^1 Cet pedig a szarva. A fejtől DNy-ra húzódik a Cet nyaka, melynek legfőbb nevezetessége a Mira Ceti. A szó szerint csodálatos csillag 2^m-10^m között változtatja fényességét, mintegy 11 hónapos periódussal. Maximuma idején 3-4 hónapig látható szabad szemmel. Idei maximuma december elején várható (átlagosan $3^m,4^m$ -nál). Szeptember folyamán valószínűleg

még nem lépi át a szabad szemes határt, de az őszi-téli hónapokban az égbolttal ismerkedők számára érdekes feladat lehet a gyors fényesedés, a decemberre várható maximum, majd a lassú halványodás nyomon követése. És mindehhez nincs szükség semmilyen távcsőre! A csillag fényváltozásáról, a felfedezés körülményeiről a Meteor előző számában olvashattuk Zsoldos Endre kitűnő cikkét.

A szörny testét a fejtől 20°-kal DNy-ra láthatjuk (β - η - θ - ζ - τ Cet). Annak ellenére, hogy a Cetus nem túl fényes csillagkép, mégis viszonylag könnyen azonosítható. A Cetus testében láthatjuk a τ Cetit, mely az egyik legközelebbi, szabad szemmel is látható csillag, távolsága 11,8 fényév. Korábban több sci-fi író is megihletett a Napunkkal rokon csillag (színképtípusa G8 V), mely körül bolygórendszert is feltételeztek.

A Cetustól K-re közepes fényességű és halvány csillagok sora rajzolja ki az *Eridanus* (Eri, Eridánusz-folyó) csillagképet, melyet sorozatunk következő részében ismertettünk részletesebben. Ha már szóba került a τ Ceti, mint közeli csillag, tekintsük meg az Eridanusban egy másik, még közelebbi csillagszomszédunkat, az ε Eridanit. A 10,8 fényév távolságban levő csillag nemrégiben az érdeklődés középpontjába került, mivel protoplanetáris korongot fedeztek fel körülötte.

A Cetustól D-re húzódó rendkívül csillagszegény égterületet Lacaille telepítette be két „mesterséges” csillagképpel. A *Sculptor* (Scl, Szobrász) Ny-ra, a *Fornax* (For, Kémence) K-re kapott helyet. A régió legfényesebb csillaga a 4^m-s α For. A fényes β Cet és az α Scl között „félúton” helyezkedik el a déli égbolt legfényesebb galaxisa (természetesen a Magellán-felhők után), a 7^m-s, 20'-es, elnyúlt NGC 253. Ha deklinációja nem -25° lenne, a hazai amatőrök egyik legfontosabb látványjának számítana. Az elmúlt év őszen Sztikay Gábor készített kiváló felvételt a galaxisról (a horvátországi Krk-szigetről), melyet hátsó borítónkon mutatunk be.

A két „csinált” csillagképtől Ny-ra felüdülés a fényesen sziporkázó, 1^m-s csillag, a Fomalhaut. Ez a *Piscis Austrinus* (PsA, Déli Hal) „szája”, egyben legfényesebb csillaga. A *Piscis Austrinus*ba nem nehéz beelátni a hal alakzatot; a kb. 15°-os, ovális csillagsort a Fomalhauttól jobbra látjuk. A *Piscis Austrinus*tól Ny-ra (egyben a *Capricornus*tól D-re) rejtőző jellegtelen csillagképpel, a *Microscopium*mal a legutóbbi alkalommal már megismerkedhettük.

Figyeljük meg, hogy az őszi égen déli irányban látható antik csillagképeknek milyen fontos szerepet játszik a víz. Az őszi ég „vizes csillagképei”: *Pisces* (Halak), *Aquarius* (Vízöntő), *Capricornus* (Bak; kecske-hal), *Piscis Austrinus* (Déli Hal), *Cetus* (Cet; tengeri csapri). Ez a vizes zóna a téli és a tavaszi égen is folytatódik, hiszen ugyanebbe a csoportba tartozik az *Eridanus*, a tőlünk csak részben látható *Puppis* (Hajófar, az egykori *Argo* csillagkép egyik darabja), majd a tavaszi égen végighúzó Hydra (Vízikígyó) szintén a vízhez kapcsolódik. Az itt említett, vízzel kapcsolatos csillagképek többsége valószínűleg mezopotámiai eredetű. Az ott élő népek, a sumérok, a babilóniaiak földjét délről a Perzsa-öböl határolta — ez magyarázza azt, hogy a déli horizonton csupa „vizes csillagkép” látható. A 20^h rektaszenciától K felé haladva egészen 15^h-ig húzódik ez a nedves égi tartomány.

Az őszi ég csillagképei között tallózva említettünk fényes, szabadszemes hírességeket (Perseus-ikerhalmoz, *Andromeda*-köd) éppúgy, mint a szabadszemes láthatóság határán levő mélyégeket (M33, M15) vagy déli egzotikumokat (NGC 253). Ez utóbbiak kielégítő észleléséhez már elengedhetetlen a sötét égi háttér és a jó átlátszóság. Mindehhez jó észlelési alkalmat jelentenek a kezdő és haladó észlelők számára az MCSE ágasvári vagy ráktanyai észlelőhétvégei, melyeket az őszi időszakban is megrendezünk.

MIZSER ATTILA